

KRIZĖS METAFOROS LIETUVOS IR VOKIETIJOS VIEŠAJAME DISKURSE¹

NEDAS JURGAITIS

Šiaulių universitetas, Šiaulių valstybinė kolegija
jnedas@gmail.com

Pagrindiniai žodžiai: *krizė, konceptas, konceptualioji metafora, viešasis diskursas.*

XX ir XXI amžių sandūra pasaulyje ir Lietuvoje pažymėta įvairiais negatyviais socialiniais, politiniais, ekonominiais reiškiniais, dažnai vadinamais krizėmis. *Krizė* – vienas populiariausių pastarųjų metų viešojo diskurso žodžių ne tik ekonomine ar finansine prasme. Globalių įvykių fone išaugo dėmesys krizių fenomenui, jį tiria psichologijos, ekonomikos, sociologijos, filosofijos ir kitos disciplinos, atsižvelgdamos į naujausius kognityvinės lingvistikos tyrimų rezultatus (Peltzer et al. 2012). Prasidėjus visuotiniam finansų ir ekonomikos nuosmukiui, krizės konceptas tapo svarbia kiekvienos tautos pasaulėvaizdžio dalimi, todėl svarbu ištirti, kokią vietą jis užima lietuvių kalbos ir didžiausios Europos kalbinės bendruomenės – vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje. Koncepto svarbą liudija Lietuvoje ir Vokietijoje dėl krizės priimti valstybinės reikšmės politiniai ir ekonominiai sprendimai, nors krizė yra tik vaizduotės konstruktas, įvairių denotatų pavadinimas vienu žodžiu, juslėmis neapčiuopiamas abstraktas, suvokiamas ir struktūruojamas daugiausia kalbos priemonėmis. Krizės koncepto formavimui kalbinės bendruomenės sąmonėje svarbiausias žiniasklaidos vaidmuo – krizė denotuojama visų pirma per masines komunikacijos priemones, ji tik tada įgyja visuomeninio žinojimo ir realumo statusą ir tampa kalbos pasaulėvaizdžio dalimi, todėl tyrimui pasirinktas viešasis diskursas. Krizės fenomenas nėra apčiuopiamas žmogaus juslėmis, todėl galime kalbėti apie krizės konceptą, kurį efektyviausia tirti analizuojant jį reprezentuojančius kalbos vienetus lietuvių ir vokiečių kalbose.

Straipsnyje pristatomo tyrimo objektas – krizės koncepto kalbinė raiška lietuvių ir vokiečių kalbose, t. y. metaforiniai pasakymai, pvz.: *krizės užpulti bankai, išsivaduoti iš krizės gniaužtu, sustabdyti Sirijos krizę, krizės smaugiami ispanai, pirmieji krizės simptomai* ir kt. Metaforoms tenka svarbiausias vaidmuo formuojant krizių

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse“ (VAT-40 / 2012).

diskursą. Metaforos leidžia suvokti abstraktų fenomeną ir suteikti jam kalbinę raišką, kartu tai kalbos pasaulėvaizdžio kūrimo instrumentas (Telija 1988, 4). Straipsnyje apsiribojama metaforiniais žodžių junginiais su pagrindiniais konceptą tiriamose kalbose reprezentuojančiais žodžiais *krizė* ir *Krise*. Straipsnio tikslas – apibūdinti ir palyginti Lietuvos ir vokiškai kalbančių šalių viešojo diskurso konceptualiąsias krizės metaforas ir atskleisti abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose užfiksuotą šio abstraktaus fenomeno sampratą. Siekiant atskleisti krizės koncepto turinį, metaforiniai pasakymai siejami su konceptualiosiomis metaforomis. Šis metodas dera su kognityvine tyrimo koncepcija, kurioje metafora suprantama ne kaip kalbos reiškinys, bet kaip mąstymo strategija. Straipsnyje remiamasi M. Pielenzo metaforinio pasakymo ir konceptualiosios metaforos santykio apibrėžimu: „konceptualioji metafora yra nuo konteksto nepriklausoma abstrakcija, realizuojama tik per konkrečius metaforinius pasakymus“ (Pielenz 1993, 71) bei G. Lakoffo ir M. Johnsono (1998, 15) pateikiama definicija: „metaforinis pasakymas – konceptualiosios metaforos kalbinė išraiška“.

Metaforiniai junginiai tyrimui rinkti iš abiejų kalbų elektroninių tekstynų ir publicistinių tekstų didžiausiuose Lietuvos ir Vokietijos interneto portaluose. Tekstynai svarbūs analizei, nes teikia objektyvių empirinių duomenų apie intuityviai ar dirbant su tekstynais aptiktus kalbos vienetų semantinius ypatumus ir dėsningumus (Marcinkevičienė 2000, 49). Publicistiniai tekstai tyrimui reikšmingiausi, nes atspindi dabartinės kalbos tendencijas (Lüger 1995, 22), be to, visuotinai pripažįstama, kad žiniasklaida formuoja visuomenės nuomonę, drauge veikdama ir konceptualųjį pasaulio vaizdą, kurio kalbinė raiška ir yra straipsnyje pristatomo tyrimo objektas.

Empirinės medžiagos analizė atskleidžia, kad daugelyje kalbų universalūs abstraktų konceptualizavimo būdai pasitvirtina ir krizės koncepto atveju. Abiejų kalbų krizių diskurse aptinkamos konsteliacinės, ontologinės ir vaizdinės-scheminės metaforos².

Konsteliacinėms metaforoms būdinga, kad abstraktams suteikiami sudėtingos struktūros ištakų konceptų požymiai. Šiai metaforų grupei priskiriama personifikacija, nes ištakų konceptas GYVA BŪTYBĖ pasižymi daugialype struktūra. Metaforinių pasakymų inventorius analizė atskleidė, kad tai produktyviausias krizės konceptualizavimo būdas. Ch. Baldauf (1997, 192) išskiria du personifikacijos tipus – abstrakčioms sferoms priskiriamos gyvų būtybių arba tik asmens savybės. Kaip parodė metaforų analizė, abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose krizė dažniausiai suvokiama kaip gyva būtybė, gyvūnas, rečiau į krizės konceptą perkeliama tik asmeniui būdingos savybės. Nagrinėjant ištakų sritį GYVA BŪTYBĖ matyti, kad abiejose kalbose krizei suteikiami parazitinio ar pavojingo gyvūno požymiai, vyrauja neigiamas vertinimas: *Die Krise frisst sich immer weiter in die Realwirtschaft hinein; Krizė išgraužė milžinišką skylę biudžete*. Pasak kognityvistų, tokios metaforos dažnos, kai biologijos ištakų srities požymiai perkeltami visuomeniniams ar politiniams reiškiniams konceptualizuoti (Musolff 2011, 1). Pastarąjį konceptualizacijos būdą lietuvių kalboje

² Straipsnyje remiamasi Ch. Baldauf (1997, 83) klasifikacija, pagal kurią skiriamos atributinės, ontologinės, vaizdinės-scheminės ir konsteliacinės metaforos.

patvirtina kolokacijos *krizė išplito, krizė įsiskverbė, krizės čiuptuvai, krizės nagai, krizės nasrai, krizės dantys, krizė suleido dantis, krizės letena, krizės iščiulpti gyvenotojai, krizė gelia, krizė drasko, krizė smaugia, krizė suėdė, krizė sėlina*. Neutralesnis vertinimas atspindimas lietuvių ir vokiečių kalbų metaforiniuose pasakymuose *krizė eina (Krise geht), paliečia (Krise berührt), palieka pėdsakus (Krise hinterlässt Spuren), stovi už durų (Krise steht vor der Tür), sėdi (Krise sitzt)*. Paieška vokiškajame tekстыne atskleidė, kad gyvos būtybės požymių perkėlimas krizei suvokti iš esmės atitinka lietuviškąsias tendencijas (*Krise kratzt, Krise dringt vor, Krise frisst auf, Krise lauert*), tačiau viešajame vokiečių kalbos diskurse ryškesni pavyzdžiai, kuriuose identifikuojamas augalo ištakų srities požymių perkėlimas. Per leksemą *die Wurzel* išryškinamas krizės kilmės ar priežasties aspektas: *Die griechische Krise hat deutsche Wurzeln; Die wahren Wurzeln der EU-Krise*. Šią tendenciją patvirtina ir kiti vokiečių kalbos viešojo diskurso metaforiniai pasakymai, pvz., *der Kern der Krise (Ungleichgewicht zwischen Nord und Süd ist der Kern der Euro-Krise)*. Analogiškas pavyzdys aptiktas ir lietuviškuose šaltiniuose (*Bažnyčios Europoje krizės branduolys yra tikėjimo krizė*), tačiau paieška *Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne* negalėjo patvirtinti kolokacijos *krizės branduolys*, tikėtina, kad pateiktas pavyzdys yra vertimas iš užsienio kalbos.

Ištakų konceptas GYVA BŪTYBĖ lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje implikuoja abstrakto gyvybines funkcijas: *krizė bręsta, vystosi ir gimdo*, pavyzdžiui, *Čekijoje bręsta politinė krizė; Ketvirtus gyvenimo metus skaičiuojanti krizė gimdo naujus klausimus ir kasdien augina fiskalinės politikos tyrimų apimtis*. Vokiečių kalboje neaptikta metaforų su veiksmažodžiu *gimti*, o lietuvių kalboje pasitaiko tik pavienės individualios metaforos. Vokiečių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas tik krizės vystymosi vaizdinys – *die Krise entwickelt sich*. Pažymėtina, kad abiejų kalbų krizės metaforų inventoriuje nėra empirinių duomenų apie krizės senėjimą, silpnėjimą ar mirtį.

Rečiau krizė abiejose kalbose suvokiama kaip asmuo. Abiejų kalbų pasaulėvaizdyje krizė turi veidą, viešpatauja (*Hoffenheim lacht der Krise ins Gesicht; Auf den Arbeitsmärkten weltweit herrscht immer noch Krise*), tačiau šie vaizdiniai būdingesni vokiečių kalbos pasaulėvaizdžiui. Analogiški metaforiniai pasakymai aptinkami ir lietuvių kalboje, bet jų vartojimas nėra sistemingas: *Tikrasis krizės veidas; Tačiau visur Europos Sąjungoje viešpatauja krizė*. Pastebėta, kad tiek lietuvių, tiek vokiečių kalboje krizė dažnai įsivaizduojama kaip asmuo, beldžiantis į duris: *Į Rusijos duris beldžia krizė; Die Krise klopft auch an unsere Tür*. Tiriant *Dabartinės lietuvių kalbos tekстыno* medžiagą identifiкуoti pavieniai metaforiniai pasakymai, kuriuose krizei suteikiamos intelektinės charakteristikos: *krizė padėjo atsistoti ant kojų, rasti naujų idėjų*. Jų negalima verifiкуoti dideliu pavartojimo pavyzdžių skaičiumi tekстыne, tačiau analizuojant vertinamąjį metaforos aspektą – tai vieninteliai teigiamai konotuoti krizės vaizdiniai.

Gretinant konsteliacinės metaforas nustatyta, kad abiejose kalbose krizės būseną konceptualizuojama pasitelkiant ištakų sferą KOVA, krizė dažniausiai suvokiama kaip priešas: su krize galima kovoti, prieš ją imtis priemonių, ją įveikti, sustabdyti,

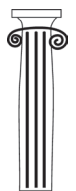
likviduoti, užkirsti jai kelią, krizė gali sėlinti, užpulti, užklupti, smogti, naikinti, žudyti, siautėti, atsitraukti, pvz., *Mit einer landesweiten Kampagne will die deutsche CDU gegen die Krise kämpfen*. „Tai buvo skausminga, žmonės reagavo jautriai, bet Lietuvos vyriausybė, Lietuva sugebėjo įveikti krizę, kuri, manau, jau už mūsų“, – kalbėjo D. Grybauskaitė.

Medžiagos analizė leidžia identifikuoti konceptualiąsias metaforas KRIZĖ yra LIGA ir KRIZĖ yra GAMTOS STICHIIJA, struktūruojančias tiriamą konceptą. Ligos požymių perkėlimas patvirtina Ch. Baldauf teiginį, kad problemų konceptualizavimas per ištakų konceptą LIGA yra universalus daugelyje kalbų (Baldauf 1997, 206): *Wegen der erneut ausgebrochenen Krise verschob UNO-Generalsekretär Annan eine geplante Portugal-Reise. Pirmieji krizės simptomai pasireiškė JAV 2006 m.* Abiejose kalbose krizės konceptui verbalizuoti pasitelkiamos gamtos stichijos metaforos apima tris vaizdinius – bangos (*krizės banga, Krisenwelle*), žemės drebėjimo (*krizė sudrebino pamatus, Krise erschüttert Italien*), ugnies (*krizė įsiplieskė, rusena, die Finanzkrise ist wieder voll aufgeflammt; Euro-Krise schmilzt Altersvorsorge*). Lietuvių kalbos viešajame diskurse aptikta ir šalčio ištakų sfera (*Krizė išaldė darbo migraciją pasaulyje*), tačiau nerezultatyvi paieška tekstyne leidžia atmesti prielaidą, kad pastarasis vaizdinys būdingas lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui.

Sudaiktinimas yra antras dažniausias krizės konceptualizavimo būdas, sietinas su ontologinių metaforų grupe. Krizei priskiriamos mašinos (*sureguliuoti, valdyti, kontroliuoti krizę*) savybės: *Auf dem EU-Gipfel haben die 27 Staats- und Regierungschefs einen permanenten Krisenmechanismus für hoch verschuldete Euro-Staaten beschlossen. Taigi krizės mechanizmas pakankamai aiškus.* Abiejose kalbose krizė suvokiama kaip sunkus daiktas, našta: *Die Krise drückt erheblich auf die Finanzbranche. „Kuo labiau krizė spaudžia, tuo daugiau renginių organizuojame“, – sako dainių šventės režisierė Jolanta Trušienė.* Vokiečių kalboje krizė dažnai konceptualizuojama kaip sprogmuo ar sprogdiklis (*Krise der Landesbank sprengt den Staatshaushalt*), tačiau lietuvių kalboje aptinkami tik pavieniai pavyzdžiai: *Krizė susprogdino didžiausius Islandijos bankus, šalis atsidūrė ant bankroto slenksčio.*

Krizės konceptą abiejose kalbose struktūruoja ir vaizdinės-scheminės metaforos, kai žmogaus erdvinė orientacija, fizinis žemumo suvokimas konceptualizuoja abstrakčias sąvokas. Gretinamoji metaforų analizė parodė, kad krizė, t. y. neigiamai vertinamas fenomenas, tiek vokiečių, tiek lietuvių kalboje suvokiama kaip buvimas žemai arba judėjimas žemyn. Šį supratimą lemia fizinė žemumo patirtis – sulenкта kūno padėtis būdinga nusiminusiam žmogui, sergantis paprastai atsigula, miręs žmogus paprastai fiziškai yra žemai. Šis patyrimas sąlygoja metaforinius pasakymus, kurie leidžia abiejose kalbose rekonstruoti universalią konceptualiąją metaforą ŽEMYN / ŽEMAI yra BLOGAI, pvz.: *Spanien und Italien rutschen tiefer in Schuldenkrise. Kalbos, kad Kinija gali sušvelninti savo monetarinę politiką, laikinai sumažino nerimą, kad Vokietijos ekonomika klimpstą į krizės liūną, praneša AP.*

Abiejose kalbose neaptikta atributinių metaforų, struktūruojančių abstraktus, kai fiziškai patirti pojūčiai projektuojami į asmenis, objektus ar fenomenus, kad būtų

galima suvokti šių asmenų, objektų ar fenomenų abstrakčiausias savybes. Pastarajai metaforų klasei būdinga, kad fenomenams ar būsenoms suteikiamas vertinimas, pasitelkiant opozicinius konceptus ŠVIESUS–TAMSUS bei LENGVAS–SUNKUS. Nors abiejų kalbų empirinė medžiaga patvirtina kolokacijas *sunki krizė*, *schwere Krise*, tačiau, mūsų manymu, tai ontologinės metaforos, suteikiančios krizei daikto struktūrą.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad metaforiniai pasakymai ne tik padeda suvokti abstraktų fenomeną, bet ir atlieka pabrėžimo ir paslėpimo funkciją³, t. y. krizės konceptui suteikiamos ne visos savybės, o tik tos, kurios turi pabrėžti tam tikrą aspektą, kitos, tikėtina, komunikaciniais sumetimais specialiai neimplikuojamos. Pavyzdžiui, žvėries, gamtos stichijos, sprogmens metaforos pabrėžia krizės jėgą, agresyvumą, netikėtumą, asmens metaforos išryškina intelektines krizės savybes, karo ir mechanizmo ar mašinos metaforos iškelia krizės kontroliavimo aspektą, vaizdinės-scheminės metaforos fokusuoja neigiamą vertinamąjį elementą, nulemtą jutiminės patirties, nes paprastai opozicija *žemai–aukštai* suvokiama kaip *blogai–gerai*.

Visus analizuotus gana skirtingus krizės koncepto aspektus sieja vienas bendras invariantas – krizės kaip pavojaus vaizdinys. Nors abiejų kalbų metaforiniuose pasakymuose su pagrindiniais konceptą reprezentuojančiais žodžiais *krizė* ir *Krise* išvelgiamas universalus pobūdžio konceptualizavimas, dominuoja konceptualioji metafora KRIZĖ yra GYVA BŪTYBĖ, tačiau aptikti skirtumai leidžia teigti, kad lietuvių kalbinėje sąmonėje krizė daugiau siejama su pavojingu gyvūnu, o vokiečių kalbos pasaulėvaizdyje su augalu, besivystančia būtybe, vadovaujančiu asmeniu. Gretinant aptikti skirtumai gali būti paaiškinti tuo, kad tiriamas konceptas yra stipriai veikiamas ne tik kultūrinės patirties, bet ir valstybių istorijos, ekonominės situacijos, žurnalistikos ir politinių tradicijų, todėl, siekiant detalesnės krizės vaizdinių rekonstrukcijos, perspektyvoje būtina įvertinti ne tik mąstymo ir kalbos, bet ir komunikacijos sąveiką abiejų kalbų viešojo diskurso krizės metaforose.

Literatūra

- Baldauf Ch. *Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt/Main, 1997.
- Jäkel O. *Wie Metaphern Wissen schaffen*. Hamburg, 2003.
- Lakoff G., Johnson M. *Leben in Metaphern*. Heidelberg, 1998.
- Lakoff G., Wehling E. *Auf leisen Sohlen ins Gehirn. Politische Sprache und ihre heimliche Macht*. Heidelberg, 2009.
- Lüger H.-H. *Pressesprache*. Tübingen, 1995.
- Marcinkevičienė R. Tekstynų lingvistika. *Darbai ir dienos* 24, 2000, 7–64.
- Musolff A. Metaphorische Parasiten und „parasitäre“ Metaphern: Semantische Wechselwirkungen zwischen politischem und naturwissenschaftlichem Vokabular. In M. Junge (Hrsg.). *Metaphern und Gesellschaft*. Wiesbaden, 2011.

³ Angl. *highlighting and hiding* (Lakoff, Wehling 2009, 28) arba vok. *Fokussierungseffekt* (Jäkel 2003, 37).

Peltzer A., Lämmle K., Wagenknecht A. *Krise, Cash & Kommunikation*. Konstanz und München, 2012.

Pielenz, M. *Argumentation und Metapher*. Tübingen, 1993.

Telija – В. Н. Телия. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва. <http://linguists.narod.ru/downloads2.html>.

Šaltiniai

Mannheimo vokiečių kalbos instituto tekstynas (Textkorpus Institut für Deutsche Sprache):
<https://cosmas2.ids-mannheim.de/cosmas2-web/>.

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas: <http://tekstynas.vdu.lt/>.

<http://delfi.lt/>

<http://lrytas.lt/>

<http://spiegel.de/>

<http://focus.de/>

Nedas Jurgaitis

KRIZĖS METAFOROS LIETUVOS IR VOKIETIJOS VIEŠAJAME DISKURSE

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: *krizė, konceptas, konceptualioji metafora, viešasis diskursas.*

Krizė tapo vienu populiariausių pastarųjų metų viešojo diskurso žodžių ne tik ekonomine ar finansine prasme. Įvairios krizės išsamiai nagrinėjamos tiek vokiškai kalbančių šalių, tiek Lietuvos viešajame diskurse. Žiniasklaidos skiriamas dėmesys krizės fenomenui turėjo paveikti įvairių tautų ir kultūrų konceptualųjį pasaulį ir palikti pėdsaką kalboje, kurį būtų įdomu ištirti. Straipsnyje pristatomo tyrimo objektas – krizės koncepto kalbinė raiška lietuvių ir vokiečių kalbose, t. y. metaforiniai pasakymai su pagrindiniais konceptą tiriamose kalbose reprezentuojančiais žodžiais *krizė* ir *Krise*. Metaforoms tenka svarbiausias vaidmuo formuojant krizių diskursą, nes jos leidžia suvokti abstraktų fenomeną ir suteikti jam kalbinę raišką. Straipsnio tikslas – apibūdinti ir palyginti Lietuvos ir vokiškai kalbančių šalių viešojo diskurso konceptualiąsias krizės metaforas ir atskleisti abiejose kalbose užfiksuotą šio abstraktaus fenomeno sampratą. Gretinamoji metaforų analizė išryškina krizės vaizdinius, būdingus tiriamų kalbų pasaulėvaizdžiams.

Nedas Jurgaitis

CRISIS METAPHORS IN LITHUANIAN AND GERMAN PUBLIC DISCOURSE

Summary

Keywords: *crisis, concept, conceptual metaphor, public discourse.*

“Crisis” has become one of the most popular words of public discourse during recent decades not only in economical but in financial sense as well. Various crises are analyzed in details by mass media in German-speaking countries as well as in Lithuania. The attention paid by mass media to the global financial and economic crisis must have influenced the conceptual world of various nations and cultures and have left a trace in the language, which would be interesting to research. The subject of the research is the linguistic expression of the crisis concept in the Lithuanian and German languages, i.e. metaphorical expressions with the head word *krizė* and *Krise* representing the crisis concept in both languages. The present article focuses on metaphors because they enable the understanding of abstract phenomena that cannot be felt sensually and name them. The aim of the article is to describe and to compare conceptual metaphors in Lithuanian and German public discourse and to reveal the understanding of this abstract phenomenon that has been fixed in both languages. The comparative analysis of metaphors highlights crisis images characteristic of the linguistic world-views of both languages.

